

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНІХ СМАКІВ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ВОКАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ
УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ВКУСОВ СТАРШЕКЛАСНИКОВ
В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ВОКАЛЬНОГО
НАСЛЕДИЯ УКРАИНСКИХ КОМПОЗИТОРОВ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ARTISTIC TASTES
CREATION OF SENIOR SCHOOL STUDENTS BY USING
OF VOCAL HERITAGE OF UKRAINIAN COMPOSERS

У статті розглядається проблема формування художніх смаків старшокласників у процесі вивчення вокальної спадщини українських композиторів, розкриті педагогічні умови його формування у учнів на позакласних заняттях співу. Автор пропонує розглянути наступні педагогічні умови: систематичне проведення паралелей між оцінкою художнього твору педагогом і оцінкою, даною учнем самостійно; поєднання педагогічної вимогливості із педагогічною підтримкою оцінювальної і виконавської діяльності старшокласників; узгодження змісту поточних занять із завданнями публічної демонстрації художньо-навчальних досягнень учнів.

В статье рассматривается проблема формирования художественных вкусов старшеклассников в процессе изучения вокального наследия украинских композиторов, раскрыты педагогические условия его формирования у учеников на внеклассных занятиях пения. Автор предлагает рассмотреть следующие педагогические условия: систематическое проведение параллелей между оценкой художественного произведения педагогом и оценкой, данной учащимся

самостоятельно; объединение педагогической требовательности с педагогической поддержкой оценочной и исполнительской деятельностью старшеклассников; согласование содержания текущих занятий с задачами публичной демонстрации художественно-учебных достижений учащихся.

In the article described problem of creation artistic taste of senior school students by working with vocal heritage of ukrainian composers and overviewed pedagogical conditions of its formation on singing extra-curricular lessons. The author proposes to consider the following pedagogical conditions: making the systematic parallels between the assessment of the work of art educator and evaluation of the students by themselves, combination of pedagogical exactingness and support of senior school students in their evaluation and execution, the coordination of a content of current employment with problems of public demonstration of is art-educational achievements of pupils.

Ключові слова: художній смак, умови формування художнього смаку, старшокласники, вокальна спадщина українських композиторів.

Ключевые слова: художественный вкус, условия формирования художественного вкуса, вокальное наследие украинских композиторов.

Keywords: artistic taste, creation of artictic tastes, vocal heritage of ukrainian composers.

Формування творчої особистості у процесі музичної діяльності відбувається у тісному зв'язку зі становленням та розвитком естетичної та художньої культури. Розгляд питання художньо-естетичного розвитку старшокласників шляхом вивчення вокальної спадщини композиторів кінця XIX – початку XX ст. на позакласних заняттях сольного співу є актуальним в інтегрований час спроб відродження культурного та духовного життя українського суспільства.

Проблемам естетичного виховання учнівської молоді засобами музики та інших видів мистецтв присвячені праці сучасних українських музикантів-педагогів А. Г. Болгарського, Б. О. Бриліна, О. М. Дем'янчука, Н. І. Лисіної, Г. М. Падалки, О. Г. Рудницької, А. Г. Коваль, Т. П. Плєсніної тощо.

Сутність художнього смаку та його вплив на естетичне виховання учнів досліджували радянські вчені Б. Асаф'єв, Б. Ліхачов, В. Остроменський, В. Сухомлинський, В. Шацька та ін.

Специфіка формування та розвитку художнього, музичного та естетичного смаку у школярів привертає увагу багатьох дослідників. Незважаючи на велику кількість наукових робіт з цього питання, воно залишається актуальним. Проблема полягає у тому, що часто у старшокласників бракує художнього смаку до творів національної класичної спадщини минулого. Учні старшого шкільного віку поверхово знайомі з класичною вокальною музикою українських композиторів кінця XIX – початку XX століть і тому не включають її до кола своїх інтересів.

Мета статті – визначити педагогічні умови, які забезпечать ефективність формування художніх смаків у старшокласників на позакласних заняттях співу. Реалізація мети, поставленої в роботі, передбачала вирішення таких завдань: розкрити сутність кожної запропонованої педагогічної умови з формування художніх смаків у учнів старшого шкільного віку засобами вивчення вокальної спадщини українських композиторів; розглянути оптимальні форми позакласних занять співу зі старшокласниками, на яких відбуватиметься вивчення української вокальної музики.

Одним із шляхів удосконалення якості проведення позакласних занять з вокалу зі старшокласниками є їх систематична оцінка як з боку вчителя музики, так і з боку власне учнів. Систематичне проведення паралелей між оцінкою художнього твору педагогом і оцінкою, даною учнем самостійно є першою педагогічною умовою формування усталених художніх смаків у процесі вивчення вокальної спадщини українських композиторів кінця XIX – початку XX століття. Створення цієї умови дозволяє, по-перше, спонукати учнів до аналітико-критичного сприйняття музики, по-друге, порівнювати власне ставлення до художніх образів із нормативним, педагогічним.

Бажано, щоб вчитель музики на позакласних заняттях з вокалу не тільки сам оцінював якість виконання учнями вокальних творів, а й дозволяв і пропонував

старшокласникам самим проводити оцінювання власних «витворів» мистецтва. У деяких випадках необхідно давати учню прослухати запис звучання його особистого виконання твору, оскільки відомо, що той, хто співає, чує себе не так добре, як присутні. На основі почутого, бажано, щоб учень зробив «саморецензію», що викликає надзвичайний інтерес та активність мислення у «рецензента». Вчитель також може запропонувати проаналізувати звучання власного голосу з голосом учня, порівняти особливості виконавської манери, прийоми виразності тощо.

Відомо, що прагнення до самостійності та самоствердження старших школярів є головними особливостями цього віку. Виникнення різних поглядів на вокальний твір, зіткнення думок учня та вчителя створює проблемну ситуацію, яка розв'язується у дискусії. Процес дискутування заставляє учнів думати та відстоювати власну точку зору, активізувати увесь свій музичний досвід. В уміло організованих дискусіях вчитель допомагає учням порівнювати, зіставляти різні думки, уникаючи при цьому власної авторитарності.

У процесі художнього спілкування з творами вокальної спадщини українських композиторів у старшокласників проявляється, розвивається та закріплюється оцінно-ціннісне ставлення до творів. Ціннісне ставлення до творів музичного мистецтва формується у школярів під впливом педагогічного стимулювання (ззовні) та самоактивізації (зсередини) оціночної діяльності. Порівняння уявлень учнів про прекрасне із реакцією смаку на певні художні явища покладено в основу оціночної діяльності, яка відбувається під час слухання і аналізу творів мистецтва.

У процесі сприймання та аналізу музичного твору з боку вчителя не повинно бути нав'язування своєї точки зору, своїх думок. Відсутність авторитаризму з боку вчителя допоможе учням самостійно окреслити своє бачення змісту музичного твору. Вміння вести учнів у потрібному напрямку спостереження за музичним розвитком твору, концентрувати їх увагу на деяких складових цілісного осягнення твору, надати музично-пошукові завдання для самостійного знаходження потрібних відповідей – усе це, безперечно, забезпечить

краще розуміння змістовності твору, виникнення у учнів щирих почуттів та інтересу до творів класичної музики.

У своїй музичній «лабораторії» вчитель має прислухатись до уподобань учнів, у взаємодії вчителя та старшокласників бажано відбирати ті класичні твори, які несуть у собі художньо-виховну цінність. В. Сухомлинський вважав, що слово вчителя – нічим не замінний інструмент впливу на душу вихованця, він говорив, що «слово ніколи не може до кінця пояснити всю глибину музики, але без слова не можна наблизитися до цієї найтоншої сфери пізнання почуттів» [4, с. 554-555]. Ми вважаємо, що саме такий демократичний підхід до оцінювання українських творів вокальної музики у процесі педагогічної діяльності дозволяє сформуванню в учнів старшого шкільного віку низку вимог, таких як: об'єктивність, доцільність обґрунтування власної оцінки, набуття вміння самоконтролю та самооцінювання.

З цією метою передбачається впровадження у навчальний процес «парних» та індивідуальних занять з вокалу, на яких старшокласники будуть намагатися адекватно сприймати оцінки педагога щодо виконання твору та порівнювати їх з власними оцінками. Поєднання педагогічної оцінки і власних оцінок старшокласників у процесі позакласної вокально-виконавської діяльності – педагогічна умова, яка дозволить як вчителю, так і старшокласникам слідкувати за адекватністю оцінювання вчителем – учнів, а учням – товаришів, вчителя й інших виконавців.

Поєднання педагогічної вимогливості із педагогічною підтримкою оцінювальної і виконавської діяльності старшокласників – друга умова, яка не менш важлива, ніж перша у вокально-виконавській діяльності на позакласних заняттях вокалу. Сприятливий соціально-психологічний клімат на гуртках вокалу, а саме педагогічна підтримка вчителя на кожному занятті, доброзичливість, помірна педагогічна вимогливість, відсутність тиску керівника, вільне висловлювання власних думок старшокласниками – складові, що є необхідними для взаємних та довірливих відносин між викладачем та учнями. Процеси оцінювання та виконання творів вокальної музики старшокласниками

відбуватимуться активно та свідомо у тому випадку, коли вчитель потурбується на початку заняття про створення позитивної атмосфери на уроці. Як говорив один з сучасних науковців, що учням властива ситуативна поведінка, що виникає і змінюється під впливом ситуації, яка складається на занятті. Фізіологічною основою ситуативної поведінки, він вважає, є домінуючий вплив подразників, які діють на психіку безпосередньо, в саме цей момент. «Якщо вчитель з'являється на урок з бажанням разом з учнями відчувати радість спілкування з музикою, то тим самим він створює подібний настрій у дітей» [3, с. 81].

Д. Кабалецький радив: «Коли ви хочете, щоб ваші юні слухачі були активними, – будьте активними самі; коли ви хочете, щоб вони виявляли інтерес до музики, – відчувайте цей інтерес завжди в самому собі; коли ви хочете, щоб вони полюбили музику, – любов до неї мусить жити у вашому власному серці; коли ви хочете навчити їх роздумувати про музику, – роздумуйте разом з ними, не підмінюйте живого руху своєї думки читанням добре «відпрацьованого тексту» [2, с. 56]. Б. Асаф'єв вважав, що складним завданням для «музичного інструктора» є винахід способу переконання у художній цінності рекомендованого вокального твору та зауважував на тому, що не повинно бути насильницького нав'язування. Встановлення довірливих відносин між вчителем та учнем, формування звичок, смаків та поглядів старшокласника під «контролюючим оком» вчителя допоможе направити учня-виконавця, формувати у нього вокально-виконавські вміння під його ж керівництвом, а це, у свою чергу, розвиватиме професійний досвід учня.

Дана умова спонукає учнів до вільного висловлювання власної думки, до вільного музичного самовиявлення і водночас сприяє виробленню здатності учнів до адекватної оцінки музичних творів і самооцінки результатів власної музичної діяльності. Важливим аспектом даної умови є сприяння у процесі вокально-виконавської діяльності вчителем розвитку у старшокласників впевненості у власних силах.

Дослідження останніх років у зарубіжній і сучасній педагогіці і психології показали необхідність включення учнів у спільні форми праці. У процесі

спільного виконання завдань учень реально бачить, що по кожному питанню, завданню може існувати декілька точок зору, декілька варіантів рішення і зовсім не обов'язково, що його точка зору, його варіант рішення буде правильним. Таким чином, учень вчиться порівнювати, зіставляти різні точки зору у процесі оцінювання творів мистецтва, аналізу виконання вокальних творів, вміння «стати на позицію іншої людини», саме це сприятиме розвитку і становленню мотиву співробітництва між учнями.

Бажано, щоб учитель музики заохочував учнів враховувати педагогічні принципи співпраці одне з одним та з вчителем, до яких належать наступні: без образ підкреслювати здібності одних учнів та невдачі інших або свої; відмовитись від прямого протиставлення старшокласників одне одному; називати всіх учнів по іменам і вимагати цього від них під час звернення одне до одного та інших; кожний маленький успіх заохочувати похвалою. Саме ці правила допоможуть учням старшого шкільного віку відчувати себе значимими у даному виді діяльності та сприятимуть підвищенню самооцінки та впевненості у своїх музичних здібностях. Гостро ранить психіку учнів відсутність поваги до них з боку вчителя, приниження їх гідності. Учні, особливо старші, сприймають це дуже боляче, тому бажано, щоб вчитель сприймав їх всерйоз, з повагою ставився до власної позиції учнів, прислуховувався до їх думок щодо інтерпретації виконання вокальних творів та намагався всіляко допомогти у розкритті їх таланту.

Узгодження змісту поточних занять із завданнями публічної демонстрації художньо-навчальних досягнень учнів – це необхідна умова, яка сприяє систематичній та цілеспрямованій підготовці старшокласників до публічної демонстрації своїх вокальних надбань. Календарно-тематичне планування дозволяє вчителю орієнтуватись у плані роботи та бути готовим заздалегідь до кожного позакласного заняття співу. Цю умову зумовлено потребою формування здатності учнів дотримуватись у процесі плodотворної діяльності орієнтирів виразного виконання відповідно до вимог художнього смаку. На індивідуальних, ансамблево-групових поточних заняттях учні «крок за кроком» мають

приближувати свій спів до концертного виконання українських вокальних творів композиторів минулого.

Кожне заняття співу повинно бути добре продумано: мета і завдання, зміст і структура, засоби і методи, прийоми і форми роботи, бо без цього не можна досягти добрих та потрібних результатів. Бажано, щоб старшокласники разом з учителем або самостійно, шляхом «проб» та «помилوک», визначали мету та завдання певного заняття. Потрібно, щоб учні на кожному занятті почували себе в робочому тонусі та активно працювали над художньо-образним змістом твору, вдосконалювали вокально-технічні навички. Аутогенні настанови з боку вчителя сприятимуть підтриманню необхідної робочої атмосфери між гуртківцями.

При кожній зустрічі старшокласники набувають потрібних знань, вмінь та навичок щодо виконання українських вокальних творів минулого, «крок за кроком» наближуючи свій спів до концертного виконання. Поточні позакласні заняття співу мають багато спільних рис, але і мають свою своєрідність та неповторність. Кожне заняття має підпорядковуватись певній меті, тому всі види діяльності повторюються, але акцент має бути зроблений на якийсь один вид роботи, так, поступово відбувається систематична робота над удосконаленням вокально-виконавських вмінь та навичок (робота над диханням, звуковеденням, дикцією та іншим), щодо художнього втілення образного змісту твору, приближуючи його до концертного варіанту.

Видатний співак Олександр Мишуга висловлювався так: «Не намагайся дивувати – намагайся зачарувати! ... Справа не в тім, щоб «ухопити» ноту, а в тім, щоб торкнутися душі слухача. ... Не повинно бути «слова без змісту і звука без значення, адже думка невід’ємна від емоцій» [1, с. 13]. Беручи до уваги дані «заповіді співу», необхідно на кожному занятті цілеспрямовано та поступово готувати учнів старшого шкільного віку до публічних концертних виступів – це запорука успішного виконання вокальних творів. Тому важливим пластом роботи вчителя з учнями повинна бути їх систематична підготовка до виступів на публіці, а саме, дотримання етапності у підготовці до публічного виступу старшокласників. Цінні поради щодо психологічної підготовки виконавця до

концертного виступу містяться у книгах, статтях видатних музикантів та педагогів – Л. А. Баренбойма, Г. М. Когана, Г. Г. Нейгауза, С. І. Савшинського та ін. Але ці існуючі рекомендації не систематизовані, не об'єднані у самостійну книгу, а найголовне – не дають чіткого аналізу тимчасової періодизації у підготовці до публічного виступу.

Виступ – це результат наполегливої творчої праці виконавця, відповідальний акт, що стимулює його подальше творче зростання. Саме під час публічного виступу тою чи іншою мірою виявляються різні здібності учня – воля, інтелект, глибина емоцій, творча фантазія. Завчасна психологічна підготовка старшокласників до виступу на сцені вимагає часу, терпіння та навичок налаштування. Для того, щоб добре підготувати учня старшого шкільного віку до виступу та запобігти виникненню хворобливих станів (естрадна лихоманка та апатія) під час виконання вокальних українських творів, бажано мати план занять на день, місяць, рік уперед, систематично працюючи над художніми та вокально-виконавськими завданнями; над подоланням страху виступу.

Початковий етап підготовки учнів до відповідального виступу має великий вплив на формування у них комплексу емоційних станів та стійких психофізіологічних сприймань, що відтворюються організмом згодом на концертній сцені. Для того, щоб грамотно побудувати заняття на навчальному етапі, перш за все слід об'єктивно визначити індивідуально-психологічні особливості кожного співака, оцінити рівень нейротизму та реактивності нервової системи виконавця, від цих факторів залежать часові рамки першого етапу підготовки та особливості використання прийомів саморегуляції психічних станів учня.

Враховуючи той факт, що є учні за темпераментними ознаками: сангвініки, флегматики, холерики та меланхоліки, бажано до підготовки кожного виконавця підходити і індивідуально і враховувати особливості кожного типу. В учнів переважно меланхолічного типу темпераменту можуть переважати більш песимістичні настрої у процесі підготовки до виступу, вони налаштовані не на гарний, а на «провальний» виступ, учні холерики часто з поривом беруться за

вивчення пісні, але під час систематичної праці емоційно швидко «згасають». Більш врівноваженні та стабільні у підготовці до демонстрації вокального твору на публіці є учні флегматики та сангвініки, але і у цих типів можуть виникнути певні психологічні труднощі під час виступу, тому не можна нехтувати планомірною підготовкою даних типів виконавців.

До головної властивості темпераменту відноситься реактивність. Одним з важливих показників рівня реактивності нервової системи є здібність до накопичення та витрачання психічної енергії. Сила, з якою індивід відповідає на впливи зовнішнього середовища або зовнішніх подразників, прийнято називати реактивністю, яка може бути високою або низькою.

Під час виконання учнем твору ми слідкували за тим, щоб учень знаходився у оптимальному режимі збудження, налаштовувати його на те, що під час виступу не можна сильно переживати, щоб не втратити те, над чим працювали у класі. Готуючи до виступу, ми більшу увагу звертали на учнів-екстравертів з високим рівнем нейротизму, які більш схильні до концертного хвилювання, негативних зовнішніх впливів, незважаючи на те, що емоційний тонус, зовнішня чуйність, експресивність цих виконавців більш висока. Для того, щоб завчасно уникнути «естрадної лихоманки», ми постійно контролювали поведінку учнів під час співу, загартовували психіку екстравертів проведенням попередніх передконцертних прослуховувань.

Проблеми під час виступу можуть виникнути і у учнів-інтровертів, характерними ознаками яких є зверненість у свій власний світ, замкненість, схильність до самотності. У виконавців-інтровертів з високим рівнем нейротизму ми спостерігали труднощі у концертній практиці найчастіше, які були пов'язані з розкриттям художнього задуму на сцені. «Розкритися», виразити себе на публіці – ось проблема, яку допоможе вирішити тільки компетентний, досвідчений педагог. Саме наставник відіграє важливу роль у тому, щоб «розкачати» приховані переживання, обернути весь внутрішній потенціал назовні, на спілкування зі слухачем.

«Сценічне самопочуття» як єдність інтелектуальної та емоціональної сфер спрямовує старшокласника на краще виконання українських пісень. У цій єдності важливим початком є інтелект – «пильне око», яке слідкує за тим, щоб творче хвилювання виконавця не виходило за естетичні межі та не переходило у сферу буденного переживання. Спонування до самоконтролю учня під час виступу є другим етапом підготовки до публічної демонстрації вокальних надбань. Зайве хвилювання не дозволяє користуватися ні можливостями діяльної сторони розуму, ні енергопотенціалом, а інколи призводить до краху усього задуманого та напрацьованого, а незначне хвилювання піднесеного характеру не тільки природне та бажане, але і необхідний момент виступу, який «рятує» виконання від буденності.

Як налаштуватися на потрібний ритм перед виступом та донести до слухача усю красу вокального твору, які механізми включити для досягнення успіху на сцені та як виховати любов до спілкування з публікою? На ці важливі та актуальні запитання ми і спробуємо відповісти.

Але і старшокласники-екстраверти, і старшокласники-інтроверти мають спільну проблему виступу на сцені: бояться осуду, глузливості зі сторони однокласників, друзів. Залучення старшокласників до проведення самостійних аутогенних настанов на зняття психологічних утисків – це третій етап підготовки учнів до виступів. Ліквідування почуття сорому, боязні, стресового стану – це не що інше, як зняття психологічних затисків та бар'єрів у учнів-старшокласників. Тому для того, щоб учень розкрив свою індивідуальність у показовому творчому процесі ми звертали увагу на цю проблему і радили, як подолати «перешкоди», що можуть завадити йому на сцені.

Розкриття перед учнем неповторності та краси його таланту – є четвертим, умовно заключним етапом у підготовці старшокласників до виступів на публіці. Показ перед учнем своєрідності його таланту, похвала, підбадьорювання вчителя та налаштування тільки на гарний виступ, допоможуть відчути виконавцю індивідуальні особливості власного таланту, тембральну красу голосу, вміння володіти їм та інші виконавські надбання, які належать тільки йому.

Ми вважаємо, що саме завдяки даним окресленим педагогічним умовам та запропонованим оптимальним формам позакласної вокальної роботи зі старшокласниками (індивідуальним, «парним», ансамблево-груповим) процес формування художніх смаків у старшокласників відбуватиметься ефективніше, у процесі вивчення вокальної спадщини українських композиторів минулого.

Література

1. Гнедь Б. П. Історія вокального мистецтва : підруч. [для вищих музичних навчальних закладів] / Б. П. Гнедь. – К. : НМАУ, 1997. – 320 с.
2. Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца : кн. [для учителя] / Дмитрий Борисович Кабалевский. – М. : Просвещение, 1984. – 206 с.
3. Рижкін І. Про систему музичних засобів та деяких принципів художнього впливу музики / І. Рижкін, Л. Мазель / Інтоніяція як музичний образ. – М. : Сов. Композитор, 1970. – С. 81.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 1977. – 670 с.